

УВОД

ИМИТАЦИЯТА И НЕДОВОЛСТВОТО ОТ НЕЯ

*Всички се раждаме като оригинали, но защо
толкова много от нас умират като копия?*

Едуард Йънг

Бъдещето беше по-светло вчера. Тогава още вярвахме, че 1989 г. е границата, отделяща „миналото от бъдещето почти толкова категорично, колкото Берлинската стена отделяше Изтока от Запада“. Беше ни трудно „да си представим свят, радикално по-добър от нашия, или бъдеще, което да не е демократично и капиталистическо“. Днес вече не мислим така. Днес повечето от нас трудно могат да си представят бъдещето, дори и на Запада, като несъмнено демократично и либерално.

В края на Студената война надеждите, че либералната демокрация ще завладее света, бяха големи. Геополитическата сцена изглеждаше подготвена за спектакъл, подобен на „Пигмалион“ на Джордж Бърнард Шоу – оптимистична и дидактична пиеса, в която професор по фонетика за кратко успява да обучи една цве-

тарка да говори като Кралицата и да се чувства като у дома си в изискана компания.

В крайна сметка обаче, след като преждевременно отпразнуваха интеграцията на Изтока, зрителите неочаквано откриха, че всъщност гледат друг спектакъл. Вместо „Пигмалион“ светът сякаш стана свидетел на театрална адаптация на „Франкенщайн“ на Мери Шели – песимистичен роман за млад учен, решил, подобно на Господ, да сътвори в лабораторията си едно хуманоидно същество. Но несъвършеното чудовище започва да се чувства обречено на самота, изолация и омраза. Водено от завист към непостижимото щастие на своя създател, то насочва агресията си към приятелите и семейството му и погубва техния свят, като оставя в наследство от този нелеп експеримент единствено разкаяние и мъка.

Историята, която тази книга се опитва да разкаже, е как либерализмът стана жертва на собствения си триумфален успех след края на Студената война. На пръв поглед причината е в поредицата от дълбоко дестабилизиращи политически събития: терористичния акт срещу Световния търговски център в Ню Йорк на 11 септември 2001 г., втората война в Ирак, финансовата криза от 2008 г., анексирането на Крим от Русия и нахлуването ѝ в Източна Украйна, безсилието на Запада на фона на затъването на Сирия в хуманитарен кошмар, миграционната криза в Европа през 2015 г., референдума за Брекзит и избора на Доналд Тръмп за президент на САЩ. Блясъкът на либералната демокрация от годините след Студената война беше помрачен и от китайското икономическо чудо, направлявано от един политически режим, който не е нито либерален, нито демократичен. Опитите за спасяване на доброто име на либералната демокрация чрез представянето ѝ като позитивната алтернатива на западната автократия

бяха обречени на неуспех от видимите недостатъци във функционирането на демократичните институции в самия Запад. Показателно е, че днес атрофията и загиването на демокрацията са темата, която най-много занимава политолозите.

Самият идеал за „отворено общество“ също загуби някогашната си привлекателност. За мнозина отвореността към света днес е източник по-скоро на безпокойство, отколкото на надежда. Когато Берлинската стена падна, по света имаше едва шестнайсет гранични огради. Днес те са общо шейсет и пет – изградени или в процес на изграждане. Според експерта от Университета в Квебек Елизабет Вале почти една трета от страните по света издигат бариери по границите си. Трите десетилетия след 1989 г. се оказаха „междустенен“ период: кратък интервал без барикади между драматичното разрушаване на Берлинската стена, вдъхновило утопичните фантазии за свят без граници, и глобалната надпревара в изграждането на стени от цимент и бодлива тел, възплъщение на екзистенциални (макар и понякога въображаеми) страхове.

Днес повечето европейци и американци смятат, че животът на техните деца ще бъде по-лош от техния. Обществената вяра в демокрацията се топи, традиционните политически партии се разпадат или са изтласквани от аморфни политически движения и популисти със здрава ръка, което поставя под въпрос самото оцеляване на демокрацията. Уплашени от фантома на масовата миграция, избирателите в някои части на Европа и Америка все повече се увличат по ксенофобската реторика, авторитарните лидери и милитаризираните граници. Вместо да вярват, че бъдещето ще е благотворно повлияно от либералните идеали на Запада, те се страхуват, че то е застрашено от милионите хора, нахлуващи в него. Някога възхвалявани като ба-

риера срещу тиранията, днес човешките права редовно са обвинявани, че ограничават възможностите на демокрациите да се борят ефективно с тероризма. Кризата на либерализма е толкова дълбока, че позоваването на „Второто пришествие“ на Уилям Бътлър Йейтс – стихотворение, създадено през 1919 г., след края на един от най-смъртоносните конфликти в човешката история – стана едва ли не задължително за политическите коментатори през 2016 г. Един век след като Йейтс пише: „в разпад е всичко; отрицва се анархия в света“, тези думи се превърнаха в мантра за разтревожените защитници на либералната демокрация.

В своите мемоари, озаглавени „Светът, какъвто е“, Бен Роудс, близък сътрудник и приятел на Барак Обама, споделя, че в деня, в който Обама напуска Белия дом, най-много го измъчва въпросът „Дали не сбъркахме?“. Съмненията му не са „Какво се обърка?“ или „Кой сгреша?“, нито въпросът на Хилари Клинтън „Какво се случи?“. Въпросът, който си задава Обама, е „Дали не сбъркахме?“. С други думи, дали либералите не изтълкуваха погрешно периода след края на Студената война? „Дали не сбъркахме?“ е правилният въпрос, чийто отговор търсим в тази книга.

И за двама ни този въпрос е много личен. По-възрастният от нас, американецът, е роден година след началото на Студената война, за да научи в гимназията, че току-що издигнатата Стена е възплъщение на нетолерантността и тиранията. По-младият, българинът, е роден от другата страна на разделителната линия между Изтока и Запада четири години след издигането на Стената, за да израсне с вярата, че събарянето ѝ ще открие пътя към политическата и индивидуалната свобода.

Макар и с различна лична история, и двамата в про-

дължение на години сме живели в сянката на Стената, а нейното драматично рухване, предавано на живо по телевизията, се превърна в момент, определящ политическата и интелектуалната ни идентичност. Берлинската стена, а после и нейното отсъствие оставиха неизличим отпечатък върху политическото ни мислене. Илюзията, че краят на Студената война е началото на ерата на либерализма и демокрацията, беше и наша собствена илюзия.

Книгата ни е опит да разберем не само защо някога с готовност прегърнахме тази илюзия, но и как би изглеждал един свят, в който е отприщана вълната на антилибералната и антидемократична „анархия“.

Усещане за край

Преди три десетилетия, през 1989 г., един философ, служител на Държавния департамент на САЩ, безпогрешно улавя духа на времето. Няколко месеца преди германците радостно да танцуват върху разрушените с чукове останки от Берлинската стена, той обявява, че Студената война е приключила. Десетилетието на икономически и политически реформи, започнати в Китай от Дън Сяопин и в Съветския съюз от Михаил Горбачов, не остави съмнение, че либерализмът е спечелил окончателно. Елиминирането на „марксистко-ленинската алтернатива на либералната демокрация“, пише Франсис Фукуяма, е знак за „пълното изчерпване на жизнеспособните системни алтернативи на западния либерализъм“. След като беше коронован от марксистите като кулминация на „Историята“ в хегелианския смисъл, комунизмът внезапно беше сведен до „история“ в американския смисъл на

думата – като събитие без значение. При тези обстоятелства „западната либерална демокрация може да бъде наречена крайната точка в идеологическата еволюция на човека“. След рухването на „фашистката и комунистическата диктатура единствената форма на управление, останала непроменена до края на ХХ в., е либералната демокрация“. Тъй като „основополагащите принципи на либералнодемократичната държава са абсолютни и не могат да бъдат подобрени“, единствената задача пред либералните реформатори е „пространственото разпространение на тези принципи, за да могат различните региони на човешката цивилизация да постигнат равнището на нейните най-напредничави образци“. Фукуяма твърди, че „в крайна сметка либерализмът ще победи в целия свят“, но също и че вече не е възможно „да възникнат идеологии, които да претендират, че са по-напредничави от либерализма“.

Какво на практика означава твърдението, че пазарната демокрация е последният етап от политическото развитие на човечеството? Фукуяма не дава категоричен отговор на този въпрос. Но аргументът му несъмнено води до допускането, че либералната демокрация от западен тип е единственият жизнеспособен идеал, към който трябва да се стремят реформаторите по света. Когато пише, че последният „фар на антилибералните сили“ е бил загасен от реформаторите в Китай и Съветския съюз, той има предвид, че в бъдеще единствено фарът на американския либерализъм ще осветява пътя на човечеството.

Липсата на глобално привлекателна алтернатива на западния модел може да обясни защо тезата на Фукуяма допадна не само на американската самовлюбеност, но и бе приета като самоочевидна от дисидентите и реформаторите, които живееха от другата страна на Же-

лязната завеса. Само година по-рано, през 1988 г., някои от най-запалените привърженици на демократичния плурализъм в Съветския съюз публикуваха сборник статии под общото заглавие *Иного не дано*, което описателно може да бъде преведено като „Друг път няма“. Тази библия на съветския реформизъм твърдеше, че не съществуват устойчиви алтернативи на западната капиталистическа демокрация.

От наша гледна точка 1989 г. постави началото на трийсетгодишната ера на имитацията. По този начин новият, доминиран от Запада еднополюсен свят преобрази сферата на моралните идеали. Ала след като първоначалните големи надежди, породени от перспективата за имитация на Запада, започнаха да избледняват, постепенно започна да набира сила отрицанието на политиката на имитация. Вероятно това беше неизбежният отпор срещу един свят, в който отсъстват политически и идеологически алтернативи. Според нас тъкмо тази липса на алтернативи, а не гравитационното привличане на авторитарното минало или исторически вкоренената враждебност към либерализма е най-доброто обяснение за антизападния етос, доминиращ днес в посткомунистическите общества. Самата арогантност на твърдението, че „друг път няма“, създаде важен мотив за вълната от популистка ксенофобия и реакционно почвеничество, която се надигна в Централна и Източна Европа, а сега се разпростира и в други части на света. Липсата на правдоподобна алтернатива на либералната демокрация се превърна в стимул за бунт, защото на някакво елементарно равнище „човешките същества се нуждаят от избор, пък било то и само илюзия за него“.

Популистите се бунтуват не толкова срещу конкретен (либерален) тип политика, колкото срещу заместването на комунистическата хегемония с либерална-

та. Посланието на тези бунтовнически движения – както отляво, така и отдясно – е, че нагласата „няма друг избор“ е погрешна, че всичко може да бъде по-различно, по-познато и по-автентично.

Не един и два са факторите, които могат да обяснят едновременната поява на авторитарните антилиберални движения в толкова много и различни страни през второто десетилетие на ХХI в. Но според нас решаваща роля изигра недоволството от каноничния статут на либералната демокрация и от политиката на имитация като цяло, и то не само в Централна Европа, но и в Русия и САЩ. За да развием този аргумент, в началото се позоваваме на двама от най-ярките критици на либерализма в Централна Европа. Полският философ и консервативен депутат в Европейския парламент Ришард Легутко яростно оборва твърдението, че „либералната демокрация няма алтернатива“, че тя се е превърнала в „единствения допустим начин и метод за организиране на колективния живот“ и че „либералите и либералните демократи са успели да заглушат и да маргинализират почти всички алтернативни и антилиберални възгледи за политическия ред“. Съгласна с това е и една влиятелна унгарска историчка: „Не искаме да копираме това, което правят германците или французите“, заявява Мария Шмид, най-уважаваната от Виктор Орбан интелектуалка. „Искаме да продължим да водим нашия собствен начин на живот.“ И двете изказвания предполагат, че упоритото нежелание да се приеме тезата за „пълното изчерпване на жизнеспособните системни алтернативи на западния либерализъм“ е спомогнало за превръщането на меката сила на Запада да вдъхновява подражание от източник на авторитет и сила в слабост и уязвимост.

Отказът да се прекланят пред либералния Запад се превърна в отличителен белег на антилибералните